

Lykke-Pers ulykke

Om moderniteter, identiteter og egentlighed

Published in Dansk sociologi 3/ 2002: 121 - 135

Torben Hviid Nielsen, Universitetet i Oslo
t.h.nielsen@sociologi.uio.no

**Department of Sociology and Human Geography
University of Oslo**

P.O.Box 1096 Blindern

N-0317 OSLO Norway

Telephone: + 47 22855257

Fax: + 47 22855253

Internet: <http://www.iss.uio.no>

Lykke-Pers ulykke

Om moderniteter, identiteter og egentlighed

Henrik Pontoppidans store roman *Lykke-Per* (1918) giver med *Georg Brandes* ord "det rigeste og mest omfattede Begreb ... om repræsentative Personers Holdning i Danmark ... og det ligeligt for Landbefolkningens og for Bybefolkningens Vedkommende". Tegningen og karakteristikken af hovedpersonen Per Sidenius er imidlertid lige så meget en udviklings- og dannelses- som en samtidsroman. Og sammenhængen mellem samtidsbillede og persontegning var og er omstridt.

Lykke-Per udkom oprindeligt fortløbende i otte små bind mellem 1898 og 1904. Men Pontoppidan skrev og omskrev på *Lykke-Per* i knapt 20 år – medregnet de tidligste miljøskitser i næsten 40 år. Den endelige, fjerde udgave, blev således først sammentrængt og gennemskrevet i 1918 – året efter at Pontoppidan delte Nobels Litteraturpris med sin mere moderne, men nu næsten glemte, landsmand Karl Gjellerup.

Også *Georg Brandes* betragtede *Lykke-Per* som "i mange Maader et Mesterværk"¹. Men han var usikker på og utilfreds med tegningen af *Lykke-Per* figuren. Der var for meget eventyr i begyndelsen og for meget tragedie eller resignation i slutningen. Og efterhånden som romanen udkommer i serier, brevvekslede Brandes fortløbende med Pontop-

pidan om *Lykke-Per* karakter. Efter udgivelsen af *Lykke-Per i det fremmede* spurgte han 10.01.1900 til to uklarheder. "Skjønt Figuren endnu ikke er mig klar – jeg kan ej se, hvor dygtig, eller udygtig han skal tænkes at være – forstaar jeg dog maaske nu nogenlunde, hvorledes han videre vil udvikle sig. Dog har jeg en Tvivl; thi Titlen *Lykke-Per* kan dog ikke ret vel skulle forstaaes ironisk?"² Og efter at værkets første udgave blev afsluttet med det 8. hæfte, lykønskede Brandes i et brev af 25.12.1905, hvor han dog fastholdt, at "Hovedfiguren slingrer lidt for mig. Jeg har maaske været dum under Læsningen; jeg troede han skulde ende som forsonet med alle gode Magter i Danmark. Nu var han en bedre Skæbne værd".

Heller ikke Pontoppidan selv var blind for hverken *Lykke-Per* tragedie eller det lidt vilkårlige i navnet og dets symbolværdi. Om navnet og titlen sagde han, at "Jeg kunne jo også have kaldt *Bogen Klods-Hans* eller noget lignende. Det gjaldt blot for mig om straks ved selve Titlen at anslaa en let Eventyrstemning"³. Og allerede dagen efter det første brev fra *Georg Brandes* svarede Pontoppidan, at spørgsmålet om *Pers* praktiske duelighed ikke var afgørende. "Hovedsagen er dog, at han selv tror på sin Mis-

sion og får andre til at tro på den, og at han dertil har en vis Snarrådighed, Mod og hensynsløshed i Forfølgelsen af de Mål, han har sat sig." Og "titlen skal De ingenlunde forstå ironisk. Men hans Skæbne bliver i en vis Forstand tragisk, fordi den Lykke, han har attrået og virkelig vundet, ikke passer for ham; han har ikke Hjemme i de Regioner, hvori Jakobes Kærlighed fører ham op".

Henrik Pontoppidan hører til "den anden generation" af det moderne gennembruds mænd. Men selv brugte han "Den nye Tid" for at karakterisere de "historiske" begivenheder, vi nu oftest kalder moderniseringen: industrialisering og urbanisering, hamskiftet i landbruget, jernbanen og skibsfarten, masseindvandringen til byerne og -udvandringen til Amerika, parlamentarismen, klassekampen, socialhjælpsstaten osv.

Lykke-Per er en særegen, men dog ikke utypisk, blanding af historie og fiktion. Mens den nye journalistiks "faction" udfylder grundlæggende "fakta" med "fiktion", beriger Pontoppidan et grundlæggende "fiktivt" univers ved at indskrive "faktiske" begivenheder og personer. "Fikta" kunne man kalde det.

Romanens *rum* eller steder er ofte navngivet og i øvrigt let genkendeligt. Den østjyske fjordby, hvor romanen begynder, er Randers, og via København og en danskesrejse til Berlin, Alperne og Rom vender Per tilbage til først den østjyske muld og siden det karrige Vendsyssel. Romanens *tid* angives ved henvisninger til begivenheder i danmarkshistorien. Og da Per var 6-7 år under krigen i 1864, giver resten af romanens og Pers tid sig selv. *Person-galleriet* er gennemgående mere fiktivt end den historiske tid og dens rum. Men Lykke-Per deler erfaringshorisont med sin forfatter fra opvæksten i præstegården frem til bruddet med Polyteknisk Læreranstalt. Blandt de knapt 200 personer er en række let genkendelige nogle-

personer fra tidens kulturliv. Og tidens nye store ideologier og sociale bevægelser omtales direkte, med navns nævnelser.

"Den nye Tids" ideologiske livsformer

I dette "fiktave" univers former Lykke-Pers liv sig som en kulturrejse eller odyssé, der samtidig er en ekspose over "Den nye Tids" ideologier og deres livsformer.

På ungdommens rejse fra provinsens købstad til København følges den historiske tid og Pers biografiske tid ad. Men da Per rejser tilbage til først Østjyllands usamtidige tradition og siden den Vendsysselske ensomhed skilles de to veje. Mens Pers alder og biografiske tid stadig skrider fremad, rejser han tilbage i udviklingens historiske tid. *Lykke-Per* begyndte som Pontoppidans måske mest optimistiske roman, men sluttede som hans måske mest pessimistiske. I Bind I handler Per med livet, han er subjekt og deltager. I Bind II handler livet med Per, han bliver mere og mere objekt og tilskuer. Kun i Bind I har Per den selvsikre tro og handlekraft, der – som en næsten selvopfyldende profeti – også får andre til at tro på ham. Og i Bind II bliver Pers tragedie langt dybere end, at han "ikke hører hjemme i de Regioner, hvori Jakobes Kærlighed fører ham op". "Egentlig" hører han slet ikke hjemme i "Den nye Tid". Pontoppidans svar på Brandes kritik har således bedre grund i *Lykke-Pers* Bind I end i afslutningen.

Inspireret af nyere moderniserings- og identitetsteori udkrystalliserer den følgende læsning tre "rene" modeller for relationen mellem (historisk) tid, (geografisk) rum, ideologi, identitet og kritik i Lykke-Pers liv og Pontoppidans "Nye Tid": fremskridtet og individualiteten i det polyteknisk moderne, friheden og individualismen i det kulturelt moderne samt selvet og kristendommen i den usamtidige tradition.

Fremskridt og individualitet i det polyteknisk moderne

Pontoppidan var den eneste af det modernes gennembruds store danske forfattere, der forstod den polytekniske modernitet som det egentligt moderne. Fremskridtets nye teknologi og produktion var en forudsætning for den kulturelle frihed. "Den nye tid" var lige så meget samfundets modernisering som et ideologisk fænomen, lige så meget teknologi som kultur.

Præstesønnen Peter Andreas Sidenius var 16 år gammel, da han omkring 1874, ligesom sin forfatter, brød op og rejste til København for at studere til ingeniør på den nyåbnede Polyteknisk Lærestanstalt. Ingeniøren var det modernes profession – som præsten havde været traditionens. Motivationen var positiv. "Han vilde være Ingeniør. Denne Stilling syntes ham nemlig at byde på de fleste Muligheder for Virkeliggørelsen af hans Drøm om et stolt og frit omflakkende Liv, rigt på Eventyr og spændende Tildragelser" (I.25)⁴. Men opbruddet var også brud. Valget af uddannelse var også "en bevidst Udæskning, navnlig overfor Faderen, der plejede at tale meget nedsættende om Folks Glæde ved Tidens store tekniske Fremskridt" (I.25).

Allerede i studieårene udkastede Per hovmodigt det store projekt, den også socialteknokratiske plan, som skulle bestemme hans livsløb. Hans store ingeniørdrøm var en naturregulering, der havde forgængere helt fra Leonardo da Vincis planer for regulering af Arno, over den ældre Fausts modernisering og regulering af naturen til mere reelle og samtidige projekter som Det danske Hedeselskab og Esbjerg havn.

Han havde ... udkastet Grundplanen til en stor, ny Havn på Jyllands Vestkyst, en Verdenshavn, der skulle kunne optage Kampen

med Hamburg og Bremen. Og ikke nok dermed. Under sin Syslen med denne Opgave var han blevet fort ind på den Ide at udløse Vesterhavsbølgerne Energi-mængde ved Hjælp af store Bøjer af sammennittede Jernplader, der skulde udlægges i Brændingen, og hvorfra Kraften igen forttes gennem Ledninger ind til industrielle Anlæg paa Stranden. Ogsaa Vindens Arbejdskraft tænkte han sig udnyttet gennem Motorer, der skulde være i Stand til at opsamle og ligesom nedpakke Energien, hvorved der vilde være tilvejebragt Betingelser for at omskabe hele Landet til et Fabriksland af allerførste rang (I88).

Pers plan forblev imidlertid tegninger og projekt. Og hans forsøg på at finde støtte til planen blev en lang, desillusionerende læreproces, hvor en række ganske nutidige og næsten "socialkonstruktivistiske" indsigter afslørede sig for ham som rå magt og dyre lærepenge. Da ingeniørstudenten forlovede sig med entreprenørens datter, den jødiske grosserer Salomons Jakobe, troede han, han havde gjort lykken. Med kærligheden skulle følge giftermålet. Og med giftermålet de forbindelser og penge, den indflydelse – de "netværk", siger vi nu – som kunne gøre ingeniørdrommen til virkelighed.

Den første store skuffelse var *redaktøren* af foreningens højtansete månedsblad, den pensionerede ingeniøroberst Bjerregrav. Bjerregrav blev først begejstret og "særdeles interesseret" og inviterede Per til sig for at debattere projektet med ham. Men siden gjorde redaktøren sin research – sendte til referee, som det hedder i dag. Og til slut refuserede han trykningen af planen med henvisning til små, "tekniske" detaljer og det store faktum, at Per jo endnu ikke var færdig kan-

didat fra læreanstalten. Redaktøren er her et tidligt, men godt eksempel på Thomas Kuhns beskrivelse af hvordan gældende sandhed konstrueres eller redigeres efter den herskende paradigmatisk viden – og bestemmes af dens netværk.

Mødet med *børsen* og pengemagtens tillid blev Pers næste store skuffelse. Projektet var for ambitiøst og usikkert – og Per selv for ubeskrevet et blad til at finde investorer. Tættest på at investere i ideen var Max Bernhardt og vekselerer Herlov. Men de havde skjulte årsager – eller, som vi ville sige i dag, vikarierende motiver.

De var kommen under Vejr med, at der i den af de københavnske Hovedbanker, med hvis Direktion de levede på Krigsfod, for Tiden arbejdedes med et andet Frihavnsprojekt ... Nogen stor Tro til at der skulde kunne oparbejdes nogen virksom Stemning for det i Handelsverdenen, havde ingen af dem; deres Tanke var kun, at det kunde gøre Nytte som Sprængstof og splitte den Interesse for Frihavnstanken, som aabenbart fandtes omkring i landet... (I 283).

Entreprenøren blev den sidste i rækken af Pers skuffende møder med beslutningsmagten. Da han vendte hjem fra den store udenlandsrejse havde den velmenende svigerfar og patriark organiseret sit netværk og egenhændigt udviklet etableringen af et børskonsortium, som var villig til at finansiere projektet – hvis Per blot gjorde afbigt over for ingeniørautoriteterne og modificerede planen. Men beruset af den nyvundne internationale selvbekræftelse opfattede Per tilbudet som et krav om på en gang at gøre begge de indrømmelser, som han allerede har nægtet redaktøren og børsfolkene hver for sig, dvs. at afsværgede både sandheden og visionen.

Pontoppidan antyder tre mulige – og alle hver for sig tilstrækkelige – forklaringer på planens skibbrud: at den forsynder sig mod naturen, at den ikke passer i det rådende videnskabelige paradigme, og at finanskapitalen ikke har tiltro. Men Pontoppidan giver intet entydigt svar på, hvorfor planen og Per mislykkedes. Og Per svinger resten af livet mellem de tre forklaringer der jo placerer ansvaret og skylden på hvert sit niveau og sted.

Lykke-Per mislykkes endnu før, han får forsøgt og dermed også før de gale videnskabsmænd, der fra Faust over Frankenstein til dr. Stangelove er blevet den vestlige litteraturs prototype på teknologikritik. Hans mislykkethed bliver derfor mere en personlig tragedie end en samfundsmæssig katastrofe. Men havde Per ikke blot været en romanfigur, havde han været et oplagt emne for den kontrafaktiske historieskrivning, som mange "Science and Technology Studies" nu driver. Per er "opfinderen" med den visionære plan som mislykkes i det nødvendige møde med entreprenøren og finanskapitalen. En Birkeland, der – trods ihærdige forsøg – hverken finder en Sam Eide eller en Wallenberg. Men med lidt held, under bedre omstændigheder eller med en anden forfatter, kunne han være blevet en succeshistorie.

Frihed og individualismen i det kulturelt moderne

København var også scene for Pers møde med den kulturelle modernitet, der skulle omsætte det polyteknisk modernens naturbeherskelse til frihed i samfundet. Begge er storbyfænomener og overlapper således i rum og tid. Men dannelsesrejseens første station, Berlin, blev hans egentlige møde med metropolen. Hjem til Jakobe skriver han næsten futuristisk om Livet og Larmen, der "elektriserer mig indvendigt" ... "Og hvad er vel disse Millionbyer andet end uhyre Turbiner,

der suger Menneskestrømmene til sig og udspyer dem igen efter at have berøvet dem deres Energimængder?" (I:214).

I København blev Per tidligt en hyppig gæst på *Gryden*, der var "Stamknejspe for en oppositionel artistisk Klike, de "Uafhængige"" (I:40). Det var her, han først mødte den senere svoger, Ivar Salome. Og jødiske penge og deres selskabelighed skaber personalliancer mellem og binder de to moderniteter sammen. Per og Ivar beundrede begge Nathan, der – ganske reflektivt – er et portræt af den selvsamme Georg Brandes, som Pontopidan brevvexlede med, efterhånden som romanen tog form. Begge tiltrækkes af hans vittige og skånselsløse angreb på "hele det smaavorne, selvgode Kleresi, Sidenius'erne, der også for denne Mand stod som Landets Ulykke og Skam" (I:113). Han "havde ryddet Grunden for et Fremtidens Danmark og rejst et Røre i Landet, hvortil man næppe kunde finde noget Sidestykke i nogen aandelig Bevægelse siden Reformationens dage" (II:48).

Efter redaktionens afvisning af Pers plan i det ansete ingeniørtidsskrift skrev og udgav Per selv et lille skrift i Nathans stil og retorik. Men gensynet med Nathan i Berlin blev også begyndelsen til bruddet. Tilbage til Salome skrev Per, at „tekniske spørgsmål har han aabenbart ikke fjerneste Begreb om. Sådanne Mænd som Nathan er nu bare i Vejen!" (I:215). Selv tilbage i det Salomske hjem så han nu Nathan som udansk, med "aandelig Hjemstavn i romansk Kultur" og krænkende "de nordisk-germanske Forestillinger om mandig Værdighed" (II:48). Og i en senere samtale med pastor Blomberg karakteriserede han endelig Nathan som "slet og ret Æstetiker". Frem for at være fornyelsens mand "afsluttede han en Kulturperiode" (II:137).

De mange øvrige stamgæster i *Gryden* er et panorama over bipersoner i de mere bohemeprægede dele af det kultur-

radikale moderne. Mange er let genkendelige nøglepersoner som Enevoldsen, der er en nidskitse af J. P. Jacobsen, Poul Berger, der portrætterer Johannes Jørgensen, og kandidat Balling, der er modeleret over Valdemar Vedel. Og bohemelivets kvinde er "den røde Lisbeth", som har staaet model til Iversens Venus og Petersens Susanne", men som Per senere karakteriserer som en af "disse Allemanspiger med deres Raaheder og Prellerier, deres Lopper og snavsede Kamre" (I:48). Blandt stamgæsterne er også Fritjof Jensen, der har klare træk af *Holger Drachmann*, og som bliver en slags identifikationsfigur i Pers værste krise. Fritjof knytter ingeniørstudenten Per til "disse moderne Nytte-mennesker, som Nathan er begyndt at gøre Skrabad for" (I:100). Og tilbage i København efter dannelsesrejseren fascineres Per af Fritjofs berygtede "Holdningsløshed" og "vagabonderende Aand", der sluttelig finder "Lykken i selve sin Hvileløshed" (II:28).

Den kulturradikale frihed i *Gryden* blev det miljø, hvor Per henter selvbekræftelse til at udleve sin personlige krise. I udgangspunktet fascinerede og tiltrak miljøet både ingeniørstudenten og præstesønnen i ham. Men siden opfattede han miljøets rige persongalleri som blot variationer over den samme kulturradikale usselhed. Han opsøgte frihed og tolerance, men fandt dekadence og konformitet. Blandt disse marginale og excentriske eksistenser var individualiteten udartet til individualisme uden sammenhæng mellem liv og lære. Som deres modstykke, storbyens anonyme masser, var de uden egenskaber. De nye kulturelle strømninger var alle blot varianter af modernitetens fælles og uegentlige værdisystem. "Han var kommet til at nære formelig Afsky for Kunstnere, disse Nationens Kæledægger, som drev det samme hysteriske Afgudereri med Naturen som Præsterne med det Hinsides ... Ogsaa

de havde været med til at undergrave Troen på Mennesket som Jordens Herre og enevældige Behersker“ (I:105). Med Pontoppidans ord fra en anden sammenhæng. “Hvor forskellige de politiske – ligesom Livets andre – Konflikter kan forme sig, de Lidenskaber, de vækker, de Tragedier og Farcer, som de afstedkommer, er alle Dage de samme”⁵.

Kritikken af den kulturelle frihed der udarter til individualisme og social uansvarlighed er både et ekko af Kierkegaards kritik af samtiden som “ussel” og en foregribelse af Heideggers kritik af massesamfundets udskiftelige “ismer”.

Selvet og kristendommen i den usamtidige tradition

Den tredje modernitetsform i Pers forsøg på at finde et hjemsted på sin Odyssé gennem det moderne: den usamtidige religion, fremstår mindre klar og entydig, på mange måder mindre seriøs, end den polytekniske modernitet og det kulturelt moderne.

Pontoppidan lod Per drømme om en ny dannelsesrejse eller flugt, denne gang til Amerikas nye verden. Og umiddelbart var det tilfældigheder, der fik Per til, endnu kun midt i tyverne, først at rejse tilbage til den østjyske provins og siden slå sig ned dér – uden dog at opsoge endelige at forsone sig med sin egen præsteslæggt. In cognito fulgte han moderens kiste på det dampskib, der som et kæmpesakroflag forte hende tilbage fra de sidste år hos Pers søskende i København til gravlæggelsen ved faderens side. Men Per steg fra borde ved det første landingssted i fjordens munding. Og da han fik tilbuddet om at opholde sig sommeren over hos den nye mæcen, han havde truffet i Rom, hofjægermesterinden på herregården Kærsholm, var han “let at friste. Han følte slet ingen Længsel efter København. Og hvor skulde han kunne finde et bedre egnet Sted til at gennem-

stride den åndelige krise, hvis komme han forudføjte?” (II:108). Her skulle han finde sit “selv” eller (gen)finde den “natur”, der var gået tabt i metropolens fremskridt og individualistiske frihed.

Den historiske tid var 1880erne. Men *Lykke-Pers* skildring af provinsens landliv rummer hverken ungdomsnovellernes sociale indignation og kritik af provisorierne eller *Det forjættede Lands* senere idyllisering. Fokus er her, hvordan Den nye Tid også er trængt ind i landlivets porer og har gjort det usamtidigt. Heller ikke traditionen er længere “naturlig” eller blot “natur”. Som livsform må også den vælges. Som valgt usamtidighed har den mistet sin uskyld. Og har sekulariseringen ikke overflødiggjort og afskaffet religionen, så har den verdsliggjort også kristendommen. Med pastor Fjaltings ord. “Naar vor Tid har gjort Religionen til en Markedsvare, (kan) man ikke for tænke Folk i, at de søger til de Boder, hvor de kan købe Afladen billigst” (II:242).

I de svimlende opbrud efter hjemkomsten fra den store dannelsesrejse henviser Per to gange til Kristi eksemplariske levned, som var det hans eget eksempel. Bruddet med slægten forsvarede han med, “at han i dette Stykke paa sin Vis fulgte selve Kristus, der jo bød hensynsløst at forlade Fader og Moder og følge den indre Kaldelse”. Og bruddet med konsortiet meddelte han Jacobe med de lakoniske ord “Jeg har plagieret Kristus og drevet Kræmmerne ud af Templet!” (II:15 & 22).

Den nye Tids sekulariserede kristendom manglede dog også den konsekvente enhed af liv og lære, som Per legitimerede sine egne brud med. Grundtvigianeren pastor *Blomberg* forkyndte en kristendom ganske ulig den fortidens rettroenhet med “dens Brændemærkning af Kødet” og “Korsfæstelse af Forstanden”, Per var opdraget i. I stedet trådte et “hyggeligt Hverdagsevangelium” ... “et men-

neskeligere Syn på de guddommelige Ting" med en "bedsteborgerlig Vorherre, der under almindelig Tilslutning styrede Verden efter de fortrinligst anerkendte, humane Principper" (II:107 & 113).

Modsætningen mellem den "solide hygge" i den blombergske forkyndelse og "Fattigdommen i Husmandshytterne, Sygdommens og Vankundighedens Odelæggelser" drev imidlertid Per videre til Pastor *Fjaltring*, i hvis forkyndelse troen uden passion blot er "Abespil", og hvor man "ikke er dus med Vor Herre" (II:242). Fjaltings dommedagsprofetiske prædiken om "Helvedes evige Pine" bidrog til Pers forbigående tro på, at "Den Pagt med Lykken, han havde levet paa, det var et Forbund med Djævelen, med Satan". Og hvor Blombergs glade grundtvigianisme manglede "overbevisende Kraft, hvor Talen var om Ofrene og Lidselsen" (II:204), forkyndte Fjalting at glæden blot var "en Levning af Dyret i os" samt at "Sjælens rette Element var Sorgen" (II:243).

Karakteristikken af Blomberg som grundtvigianer er Pontoppidans egen. Men en tilsvarende tilbageføring af Fjalting til en religiøs retning mangler. Billeskov Jansen har læst Fjalting som et nildillede af den store Søren Kierkegaard. De to deler givet alvoren. Men både Fjaltings forkyndelse og hans sociale bagland gør grundtvigianismens anden og mindre modpol: de pietistiske vækkelser, mere nærliggende.

Ingen af kristendommens nye, usamtidige og sekulariserede varianter var dog bedre end storbyens modernitet: heller ikke i dem viste de egentlige værdier sig bag ideologierne. Og de to "usamtidige" pastorer mangler begge enhed af liv og lære. For Blomberg var hans egen præstation vigtigere end menighed (II:247). Og Fjalting "ofrede" sig nok sandhedssøgende for den uformeligt syge hustru, men da hun døde "har

Samvittighedsskruplerne taget Overhaand. Ansvar for det Sjælemord, han havde begaaet, har han ikke kunnet bære. Det var jo kun kort Tid efter hendes Død, at han aflivede sig" (II:288). Sjælemord førte til selvmord.

Den milde bedsteborgerlige grundtvigianisme og de strenge quasi-pietistiske vækkelser er vigtige elementer i Pontoppidans eksposé over Den nye Tids ideologier. Men i Pers personlighedsdannelse var afprøvninger af religionen blot et krisetegn. Krisen førte ham til grundtvigianismen og ægteskabet med dens Inger, og tvivlen derpå fører ham videre til den alvorlige vækkelse. Skulle det være tro, da måtte det være alvor. Men tro bliver det ikke. To elementer: den ensomme lægmandsprædikants "fra Verden helt bortvendte Liv" og "den strenge verdensforsagelse" tog Per dog med videre (II:234-36).

Socialhistorikeren Eric Hobsbawm har hævdet, at først "idet fællesskabet bryder sammen, bliver identiteten opfundet". Og sociologen Zygmunt Bauman har radikaliseret denne indsigt til, at identitet egentlig kun er et "surrogat for fællesskabet." På sin rejse tilbage fra metropolens modernitet til provinsens tradition søger Per at reversere denne udvikling, at (gen)finde fællesskabet efter at individualismen er slået fejl. Men opholdet i de østjyske menigheder bibringer ham Hobsbawm og Baumans indsigt i, at i moderniteten er også traditionen blevet usamtidig og uden fællesskab.

Egentlighed i afholdenhed

Om Per ikke havde prøvet alt, så havde han dog prøvet sig med alle "Den nye Tids" store ideologier og deres livsformer. Men alle savnede de egentlighed. I ingen af dem fandt Per det "selv", han søger. "Med Verdens Børn vilde han ingen Forligelse, og mellem Kristne hørte han heller ikke hjemme" (II:237).

Pers kulturrejse i "Den nye Tids" Danmark blev en Odysse uden hjemkomst. Men med Pers egen besværgelse i et brev tilbage til Inger "Eet sted i Verden maa jeg vel høre Hjemme, og jeg skal ikke blive træt af at søge efter det" (II:272). I det korte og omdiskuterede slutkapitel lader Pontoppidan tilsyneladende Per finde det "naturlige Voksested", hvor han i "fuldkomne Ensomhed" kan "lære den højeste Menneskelykke at kende: at blive sig sit eget Selv fuldt og klart og bevidst" (II:274 & 292). I stedet for "alle gode kræfter", som Georg Brandes efter udgivelsen af de første hæfter frygtede, Per skulle forsones sig med, forsonede Per sig til slut med "sig selv". Hans sidste asyl blev den yderste klitrække i det fattige og vejr-piskede Vendsyssel, ved Danmarks yderste grænse, hvor Jylland vender ryggen mod Verdenshavene og "hvor Faarene selv ved Midsommer har ondt ved at bjerge Føden" ... „en af Danmarks ødste Egne, bare Klit og Hede, uden andre Mennesker i Miles Omkreds end Smaabønder og Fiskere" (II:295). Afholdenhedens egentlighed må opsøges fjernest muligt fra modernitetens liv. I al sin nøgne goldhed symboliserer den yderste klit således det nærmeste „man i Den nye Tids Danmark kan komme evigheds nowhere, uden for rummet og borte fra tiden.

Pontoppidans differentiering og lokalisering af modernitetens varianter i tid og rum stemmer overraskende godt overens med nyere dansk historieskrivning. Men i det symbolske nowhere hører overensstemmelsen med god grund op. Som repræsentant for de religiøse vækkelser hører pastor Fjalting bedre hjemme i det karrige Vestjylland, hvor Per ender sin rejse, end i den frodige østjyske muld, hvor Pontoppidan lader ham leve, men denne situering ville dog både have frataget Pontoppidan muligheden for at konfrontere de to varianter af den seku-

lariserede religion og forhindret Lykke-Per i at finde ensomheden uden for Den nye Tids ideologier.

Den modne indsigt i de "mistrøstige" dagbogsblade, som skolelærer Mikkelsen fandt efterladt efter Per, har givet en afklarings ro. Men de er også kynisk realistiske og ateistiske, på kanten af det nihilistiske. Per minder sig selv om, hvordan han som ung søgte at fratage tilværelsens styrende magter det hemmelighedsfulde slør for at "kontrollere og korrigere det store Verdensmaskineri" (II:297). Men "Verden er en slet Betaler" (II:299). Og også hisset har han opgivet at finde retfærdigheden. Til Inger skriver han, at overalt hvor han har søgt Gud, har han kun fundet sig selv. "Og for den, som er bleven sig sit Selv rigtig bevidst, er en Gud overflødig" (II:287). Dagbogsbladene vender således Voltaire om: "Dersom der virkelig skulle være nogen Gud til, maa vi se at glemme ham, og det ikke af Frygt for vore onde Gerninger og deres Straf, men for at opelske Mennesker, der vil gøre det gode for det godes egen skyld" (II:299).

Den aldrende Per afskriver både den polytekniske og den kulturelle modernitet som blot varianter af en og samme *æstetiske* forholden-sig til omverden. Men hvor Kierkegaards æstetiker kunne vove springet til det *etiske* stadium, lod Per sig lokke direkte over i en flirt med det *religiøse* stadium, der er Kierkegaards sidste. Og da han senere opgav eller forkastede det religiøse stadium, fandt han intet rum for en (samfunds-)etik overhovedet.

Den strukturelt usandsynlige slutning foregribes eller forberedes dog i den endeligt gennemskrevne udgave af *Lykke-Per* gennem Pers religiøse selvstudier og naturoplevelser samt hans øgede indsigt i, at han egentlig altid har været fremmed i samfundet.

De religiøse selvstudier i klemmen mellem grundtvigianismen og vækkel-

serne ledte Per til den indsigt, at "Kristendommen var langt ældre end Kristus". Sokrates og Buddha havde stillet den samme fordring. "Ned gennem alle Tider den samme Fordring: Selvets Fornægtelse, Jeg'ets udslettelse: thi Lykke var Forsagelse" (II:237). På Kærsholm mente han for første gang at opfatte naturlydernes budskab fra "det evigt uforanderlige i Tilværelsen" (II:127). Han begyndte at erkende sin egen indre natur i den ydre natur. Og til slut indså han, at han "egentlig" altid havde været en fremmed i samfundet: helt fra barndomshjemmet over "det hele hjemlige Samfund" til den nye egn, hvor han endog aldrig "skottet om at fortælle om sin Fortid" (II:291).

Det var velgøren Neergaard der første gang brugte tilnavnet "Hr. ...Lykke-Per" for at titulere Per i en skåltale. Selv var Per både overrasket og misfornøjet, men da den gode mening jo blot var at "hylde ham som Sejrherre", undlod han at vise fornærmelse. Og Neergaard kunne senere berette, at det egentlig var en anden af Pers venner og beundrer, den senere svoger, "lille Salomon", som havde opfundet det "just ikke synderlig vittige Tilnavn". Og "forresten er Navnet efter min Mening ikke engang rigtig smigrende. Et gammelt Ord siger jo om Lykken, at den er Daarens Formynder. Og en ærværdig, latinsk Forfatter skrev om Heldet, at det er Fader til Sorgen" (I:60).

Hvert opbrud og vendepunkt på Pers Odyssé fører også til en ny forståelse af lykken for til slut at problematisere selve idealet. Den unge ingeniørstudent retfærdiggjorde det strategiske ægteskab med, at "det var på Tide, han kom bort fra den barnagtige Forestilling om Lykken som noget, der dumpede ned over Hovedet på Folk ligesom en Lotterigevinst" (I:115). *Lykken er ikke Aladdins tilfældighed*. I det kulturelle modernes mangefold og frihed går det gradvist op for Per, at lykken hel-

ler ikke er den samme for alle. Fridtjof finder den således tilsyneladende i "hvilhelsheden", Salome i "kampen", osv. *Lykken er ikke blot én*. I det store vendepunkt før opbruddet med Inger mener han at indse, at "Den Pagt med Lykken, han havde levet paa, det var et Forbund med Djævelen, med Satan" (II:172). *Var lykken ikke Aladdins tilfældighed, så kunne den være Fausts forbandelse*. Og mod slutningen, men før opbruddet til Vendsyssel, vender Per selv indsigterne til det selvkritiske spørgsmål, om han måske drages imod ulykken. "Naar han trods al den Medgang, han havde haft, ikke var bleven lykkelig, saa var det, fordi han ikke *vilde* være lykkelig i almindelig Forstand" (II:274-275 og 281). *Måske søgte han ulykken?*

Per tvivlede mere og mere, først på sig selv og sin egen vilje og siden på lykken som ideal overhovedet. Men hans nærmeste omgivelser fastholdt idealet, og omkring Pers død takkede begge hans to kvindelige arvinger for hans bidrag til deres "lykke". Frøken Salome affejede Pers undskyldende bror med, at "Jeg ønsker ikke noget ugjort. Jeg føler det tværtimod som en stor Lykke for mig at jeg lærte Per at kende. Baade ved den Glæde og den Sorg, han forvondte mig, fik mit Liv først rigtig Indhold" (II:296). Og Inger skrev i det sidste brev, at "Jeg kan ikke blive rolig i mit Sind, for jeg faar sagt dig min uendelige Tak for alt, hvad du har ofret for min Lykkes Skyld" (II:298).

Lykke-Pers forfatter spiller på en dobbelt betydning af den lykke, som han selv tildeler et Medusa-hoved. At *have lykke* er en omstændighed, der kommer udefra, fra skæbnens eller andres gunst, mens at *være lykkelig* er en indre tilstand eller egenskab, en tillært livsform. De gamle grækere begrebsliggjorde forskellen i distinktionen mellem "eutychia" og "eudaimonia", det engelske sprog skelner mellem "luck" og "happines" og folke-

munde mellem at have "lykke og held" og at være "glad og lykkelig."

En del af Pers ulykke var, at konflikten mellem *at få lykke* og *at være lykkelig* blot blev større og større. Den lykke og det held, Per fik som ung, førte ikke til at han blev glad og lykkelig som ældre. Og måske kom han til at modarbejde lykken som langsigtet tilstand, da han begyndte at spekulere i ungdommens tilfældige lykke? Måske er lykken – med den moderne kyniker Peter Sloterdijk's ord – ikke andet end "en biomstændighed ved at være sig selv"?

At "slå rod" eller at "skifte ham"

Lykke-Pers Odyssé i Den nye Tid og Henrik Pontoppidans kritik af dens tre moderniteter er sammenfattet nedenfor. Hovedstadens polytekniske moderne søger nytten i den instrumentelle ingeniørvidenskab, men udarter til uegentlig individualitet. Den ekspressive kulturradikalisme i metropolens kulturelle modernitet skulle omsætte naturbeher-

skelsen i samfundsmæssig frihed, men udartede til uansvarlig individualisme. Og tilbage i provinsens nu usamtidige tradition var også religionen blevet sekulariseret til eksistentiel ualvor. Fremskridt og frihed er uforenelig med tradition og afholdenhed. Individualitet og individualismen er uforenelig med selv og egentlighed. Den nye Tids livsanskuelse er alle blot ideologier.

Pers sidste forsøg har imidlertid ikke samme indre konsistens og konsekvens. Hans Odyssé havde ingen hjemkomst. Hvis Per til slut slår rod, er det uden for både tid og rum. Det (historisk) tilbagestående og (geografisk) afsides Vendsyssel symboliserer tidsløshedens nowhere. Lykke-Pers ulykke er, at hans identitetsideal ikke har rum i den moderne verden. Og Pontoppidans modernitetskritik er så radikal, fordi dens standpunkt hører hjemme i traditionen udenfor moderniteten, og så tragisk fordi dette standpunkt gøres umuligt som praktisk livsform af den selv samme modernitet, som det kritiserer. Pontoppidan havde – med

<p style="text-align: center;">Lykke-Pers Odyssé i "Den nye tid" eller Henrik Pontoppidans kritik af det moderne</p>			
Tid	Polyteknisk Moderne	Kulturelle Modernitet	Usamtidige Tradition
Rum	Hovedstaden, København	Metropolen, København	Provinsen, Østjylland
Ideologi	Instrumentelle ingeniørkunsts nytte	Ekspressive kulturradikalismes frihed	Sekulariserede kristendoms tilfredshed
Identitet	Individualitet	Individualisme	Selv
Kritik	Selvtilstrækkelig Uegentlig	Socialt Uansvarlig	Eksistentielt ualvorlig

Villy Sørensens karakteristik – “lettere ved at fornægte gamle værdier end ved at bekende sig til nye, han havde mere at kæmpe mod end at kæmpe for”⁶.

Georg Lukacs karakteristik af Lykke-Per som en Don Quixote og Ernst Blochs som en mand, der ville undgå at være uden faste egenskaber, fanger hvert sit element i Pers tragiske skæbne. Hans jagt på faste egenskaber var også en kamp mod vindmøller.

Lykke-Per lykkes ikke i at forene den franske filosof Henry Bergsons individuelle og sociale jeg til ét “selv”. I Del I er det individuelle jeg tæt ved at absorberes i det sociale; i Del II trækker det sig gradvist bort.

Pontoppidans nøgternt naturalistiske sprogdragt er gennemgående ganske fri for metaforer. Men netop i bestemmelsen af “selv’et” går to organiske metaforer, en botanisk og en zoologisk, igen. Den botaniske metafor er *at slå rod*, som frøet eller planten. Behovet for “at fæste Rod i egen Jordbund” er ifølge det tidligere citerede brev til Otto Borchsenius *Lykke-Pers* grundlæggende budskab, og i slutkapitlet finder Per “sit naturlige voksested”. Den zoologiske metafor *at skifte ham* som et dyr, der afstryger overhuden ydre lag, er sjældnere. Men *Hamskifte* er titlen på det bind af den 79-årige Pontoppidans erindringer, der omfatter perioden fra han i 1873 som 16-årig flyttede til København for at få adgang til Polyteknisk Læreanstalt til han fire år senere debuterede som forfatter. Den botaniske metafor betoner selvets stedbundethed, den zoologiske dets kontinuitet og permanens trods alle skift i ydre udseende - og begge henviser til den organiske vækst.

Ved et af selvbiografiens vigtige vendepunkter bryder de organiske metaforer imidlertid sammen – “dekonstruerer”, om man vil, næsten sig selv. Sjette kapitel af *Hamskifte* skildrer hvordan for-

fatteren “efter et kort Besøg i Randers” slet ikke følte sig lykkelig tilbage i København. Og forklaringen lå til dels “helt uden for Bevidsthedslivet, i de Sindets dunkle Afkroge, hvor ingen Tanke kan trænge ind”... “Jeg kunde til Tider have en mærkelig Fornemmelse af, at et fremmed Jeg var i Færd med at vokse frem i mig som et Foster. En pinagtig Fornemmelse, der fyldte mig med Lede og mørk Uro, - saadan som velsagtens et Dyr maa føle det umiddelbart foran et Hamskifte” (108-109).

Roden og hamskiftets organiske metaforer krydses her af fosteret som en fremmed. Og det er ingen tilfældighed, at metaforbruken går i koks netop hvor Lykke-Per og forfatterens veje skilles. Mens Per fortsætter på Læreanstalten, forlader forfatteren den – og kvitter dermed det fremmede foster. Det fremmede jeg er den moderne identitet, som Pontoppidans konservative modernitetskritik ikke vil lade vokse frem.

Egentlighed eller fleksibel identitet

Lykke-Pers endelige udgave bliver nu snart dobbelt så gammel som ved min første læsning som gymnasieelev i den østjyske købstad Aarhus tilbage midt i 1960erne. “Den nye tid” var da blevet mere praktisk modernisering og mindre blot ideologi og livsanskuelse end på Lykke-Pers egen tid. Åer og vandløb blev rettet ud i en udstrækning, som end ikke Lykke-Per havde forestillet sig. Industrieksporten var netop blevet større end landbrugseksporten og også landbruget selv var ved at blive industrialiseret. Men på sondagenes bilture til Lykke-Pers egne kunne man endnu ane Pontoppidans livsformer og mennesketyper. Og *Lykke-Per* var – også mere end jeg dengang indså – del af den åndelige bagage, da jeg få år senere selv brød op og rejste til København for at studere tidens nye so-

ciale ingeniørkunst ved "Sociologisk Institut" og deltage i dens venstreradikale kulturliv. Dengang tilbage i 1960'erne kunne man endnu både forstå fortiden og læse fremtiden ind i Lykke-Pers univers.

Nu, en lille menneskealder senere, i hvad sociologen Ulrich Beck beskriver som Den anden Modernitet, er der knapt længere grobund eller resonans for at genkende hverken Lykke-Pers verden eller Pontoppidans univers. Industrialisering og urbanisering er blevet informationsfund, forstæder og fjernarbejde. I tillæg til jernbane og skibsfart har vi fået privatbilisme, fly og broer. Telefon og e-mail har taget over efter telegrammer og brevpost. Masseindvandringen til byen og udvandringen til USA er erstattet af turisme og indvandringen af fremmede til Danmark. Men størst er afstanden måske blevet i forståelsen af identitet og integritet. For tidens ideologiske sociologer som Ulrich Beck, Anthony Giddens og Richard Sennett er integritet ikke længere uforandret identitet. De mange "jeg'er" har erstattet det ene "selv" og en fleksibel identitet det stabile selv. Selve idealet minder om Pontoppidans skræmmebillede af manden uden faste egenskaber.

I en passage af de sidste dagbogsblade, som skolelærer Mikkelsen med god grund ikke genkendte Per i, nærmede den resignerede Per sig i sin arkaiske sprogdragt denne moderne tanke om fleksibel identitet. Emnet er "Mit sande Jeg...den store Sfinks, hvis Gaade vi stræber at løse". Og efter en opregning af forskellige roller spørger Per retorisk, om det måske "altsammen ligemeget er mig selv? Det, vi kalde vor Sjæl, er det bare en forbifarende Stemning, et Resultat af vor Nattesøvn og vor Avislæsning, noget, der er afhængigt af Barometerstanden og Torvepriserne? Eller har vi lige saa mange Sjæle i os, som der er Brikker i en Gnav-

pose? Hver gang Posen rystes, kommer en ny tilsyne: en Nar, en Hugaf, en Natugle ... Jeg spørger! Jeg spørger!" (II:298-299).

Spørgsmålet rejses, men tonefaldet mere end antyder hans samtidige afstandtagen. For den dagbogsskrivende Per var livsformer endnu rodfæstede i "rum" og "tid". De lod sig ikke frit kombinere til en personlig biografis integritet. En fleksibel identitet var intet selv. Og på tærsklen til det moderne blev denne forståelse af identitet som selv i sig selv en del af Pers ulykke.

Pontoppidans naturalisme

Pontoppidans naturalisme er både (litterær) stil og (filosofisk) tankegang. Og hans insisteren på selvet som identitet og afvisning af et fleksibelt jeg som integritet følger med en vis tankekonsekvens af hans filosofiske naturalisme.

Per forstår sig selv som fanget i den fædrene slægts negative, "Sideniuske" arv. Først sent i livet fortæller en tilfældig medrejsende ham om de "muntre Thorsenske Træk" fra den mødrende slægt (II:223). Den eneste flugt ud af arvets byrde er hans tilbagevendende "fikse ide" om at være forbyttet. I barndommen forestillede han sig at være "et efterladt Barn af en eller anden omstrejfende Zigøjnertrup" (I:14), og endnu efter faderens død fantaserede han om at være "en bortført Kongesøn" (I:239). Men ikke nok med det. Pontoppidan overfører denne forståelse af arv fra individ og slægt til folk og nation. Per er født i "et Land, hvor Præstens Søn Adam engang i Tidernes Morgen giftede sig med Degnens Datter Eva og efterhaanden opfyldte Jorden med tre Millioner Sidenius'er" (I:211). Den sideniuske arv er ligeså meget Danmarks som Pers, ligeså meget nationens som individets, ulykkelige skæbne.

Arvens nødvendighed overføres til

udviklingen, der – med Pers måske lidt forsøgende ord – går “sin Gang uden at spørge om Forlov, og enten vi ser surt eller sodt til den, bliver vi nødt til at tilpasse vort Liv og vore Vaner efter dens Krav. At forsøge paa at stride imod er bare Tids- og Kraftspilde” (II:123). Og politikken afmagt er blot den anden side af udviklingens nødvendige gang. Ikke retningen, men kun hastigheden, lidt før eller lidt senere, kan politikken påvirke.

Både biologisk og socialt er giftermål en af de få muligheder for at sprænge udviklingens nødvendighed. Men dermed bliver ægteskab også konfliktscene mellem arvets nødvendighed og udviklingens fornyelse. Strukturelt er ægteskabets ramme om samfundslivet, dynamisk skal det formidle overgang fra en generation til den næste. Men trods sine ihærdige forsøg på brud forbliver Per nok mere sin gamle slægt end sin nye familie.

Præstesønnen Per overtog fra “de højere lag” forståelsen af ægteskabet som et middel til rigdom og indflydelse. Da ingeniørstudenten forlovede sig med entreprenørens datter, troede han at have gjort lykken. Med kærligheden skulle følge giftermålet, og med giftermålet de forbindelser og penge, der kunne virkeliggøre ingeniørdrømmen. Da Per allerede i Rom overvejer at bryde forlovelsen, holdes han således tilbage af tanken på, om han turde “give Afkald paa den Støtte, som Forholdet til det salomoniske Hus sikkert allerede havde været ham? Hensynet hertil maatte jo dog foreløbig være det afgørende. Det store Slag til Sejr eller Nederlag skulle nu udkæmpes” (II:9). “For folk, hvem Skæbnen havde betroet et stort Kald, gjaldt nu engang ikke den almindelige, borgerlige Lov. De havde i Hjerteanliggende ligesom kongelige Personer en Forpligtelse til at ofre deres private Følelser for højere Hensyn” (II:10).

Denne overlagt strategiske brug af ægteskabet anfægtes dog af et mere ro-

mantisk kærlighedssyn og Pers erotiske fantasier. Første gang Per “virkelig elskede” var med “den jomfruelige Francisca fra Nyboder”, men “at gifte sig med en Sadelmagerdatter fra Kerteminde – det stod for ham som ganske uforeneligt med det Livsmål, han havde sat sig” (I:93). Og i Berlin fik Geheimrådets “Nittenårige Rødtop” det til at svimle, men senere erfarede han bittert, at “hun havde taget omtrent en hvilken som helst nogenlunde præsentabel og skikkelig Mand, der havde haft Mod til at bortføre hende” (I:299). Enten jomfruelig madonna – eller til salgs for alle mand! En bedre adressat for nyfeministisk kritik er det svært at finde.

Lykke-Per rummer hele tre selvmord, og alle er knyttet til konflikten mellem ægteskab og kærlighed, familie og erotik. De københavnske bohemer, mæcenen Nergaard og løjtnant Iversen, skød sig begge en kugle for panden efter “forbudt Seksualitet” (I:71 og II:153), mens pastor Fjaltings hængte sig efter et “mislykket Ægteskab” (II:287).

Per erfarede om Iversens “opsigtsvækkende Selvmord” gennem den lokale avis tilbage på kort visit i Randers og indså da, at selvmordet kun var den yderste konsekvens af “Vellystens Selvødelæggelse”, hvorfor han også selv kunne være blevet dets offer (II:183). Og har Pontoppidan aldrig overvejet selvmordet som også en mulig udgang for Per, så lader han i al fald Per selv kredse om tanken. Han følte sig “som det ubrugeligste Menneske paa Jorden, en ulykkelig Havmand, der elskede Livet uden at turde hengive sig til det, og som foragtede det, uden at ville slippe det” (II:282). “Var det maaske bedre eller mindre forsmædeligt at sidde her afmægtig og langsomt fortæres af en gildingsagtig Livshunger, end at skyde sig en Kugle for Panden af Træthed og Lede som Løjtnant Iversen og Neergaard?” (II:265). Var det

blot modet, der – som endnu et udslag af “den sideniuske Arv” – svigtede?

Med en tragisk konsekvens indhentede den fædrene arv også Per som dødsårsag. Han døde af den samme kræft som faderen. Selvmordet havde været en anden – ligeså utidigt tidlig – afslutning på Lykke-Pers ulykke, således som det blev for mæcenen Nergaard, løjtnant Iversen og pastor Fjalting. Men med den udgang havde Pontoppidan også fraskrevet sig standpunktet bag kritikken af moderniteten.

Noter

Tak til Siv Berg, Niels Ole Finnemann, Peter Madsen, Arve Mønsen, Karin Sander og Jørgen Vogelius for kommentarer og debat undervejs.

1. Brandes karakteristikker er citeret fra Brandes 1913:2-3 og 18.
2. Brevvekslingen mellem Pontoppidan og Georg Brandes er citeret fra Bredsdorff, 1964.
3. Stenografisk interview ved C.C.Clausen. Hver 8. Dag. 10.9.1905.
4. Alle sidehenvisninger er til Lykke-Per I og II, Gyldendalske Boghandel, København 1949, der har bevaret Pontoppidans retskrivning.
5. Nyt forord til *Skyerne*. København. Gyldendalske Boghandels Forlag 1890.
6. Citeret efter Ahnlund (red) 1971:269.

Litteratur

Adorno, Theodor W. 1973: *Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie*. Gesammelte Schriften. Band VI. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Ahnlund, Knut (red.) 1971: *Omkring Lykke-Per*. København: Hans Reitzel.

Baumann, Zygmunt 2000: *Saonet felleskap*. Oslo: Cappelens upopulære skrifter.

Beck, Ulrich (hrsg) 1997: *Kinder der Freiheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Bergson, Henri 1967: *De to kilder for moral og religion*. Oslo: Servolibris.

Bloch, Ernst 1965: *Pontoppidans Roman "Hans im Glück"*. Literarische Aufsätze. Gesamtausgabe. Band IX. Frankfurt am Main.

Bloch, Ernst 1977: *Erbschaft dieser Zeit*. Frankfurt am Main.

Brandes, Georg 1913: *Henrik Pontoppidan. I Fuglesperspektiv*. Kjøbenhavn og Kristiania: Gyldendalske Boghandel.

Bredsdorff, Elias 1964: *Henrik Pontoppidan og Georg Brandes. En kritisk undersøgelse*. København: Gyldendal.

Giddens, Anthony 1991: *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Later Modern Age*. Cambridge: Polity press.

Habermas, Jürgen 1985: *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Heidegger, Martin 1968: *Brev om "humanisme"*. Oslo: J.W.Cappelens Forlag (1947).

Haynes, Roslynn D. 1994: *From Faust to Strangelove. Representation of the Scientist in Western Literature*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.

Hobsbawm, Eric 1997: *The Cult of Identity Politics*. New Left Review, no. 217.

Hubbard, Ruth 2001: "Identity Politics and Biology". In R. S. Singh et. Al (edit). *Thinking About Evolution*. 467-479. Cambridge: Cambridge University Press.

Jeppesen, Bent Haugaard 1977: *Henrik Pontoppidans samfundskritik. Studier over den sociale debat i forfatterskabet*. København: Vinter Forlag.

Kuhn, Thomas S. 1962: *The Structure of Scientific Revolution*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lindhardt, P. G. 1950: *Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark*. København: Det danske Forlag.

Madsen, Peter 1996: "Den store stad. Storby, modernitet og skepticisme i Hen-

- rik Pontoppidans De Dødes Rige“. I Marianne Barlyng og Søren Schou (red). *København Romaner*. København: Borgen.
- Pahuus, Mogens 1995: *Selvudfoldelse og selvhengivelse. Livssynet hos Henrik Ibsen og Henrik Pontoppidan*. Aalborg Universitetsforlag.
- Henrik Pontoppidans breve* 1997. Udvalgt og kommenteret af Carl Erik Bay og Elias Bredsdorff. Bind I, 1880-1913 og Bind II, 1914-1943. København: Aschehoug, 1997.
- Reichman, David 1962: *Det ensomme massesmenneske*. København: Gyldendal.
- Sennett, Richard 1998: *The Corrosion of Character*. New York: W.W. Norton.
- Sloterdijk, Peter 1989: *Kritik af den kyniske fornuft*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Taylor, Charles 1998: *Autensitetens Etik*. Cappelen upopulære skrifter 1991. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Wagner, Michael F. 1999: *Det polytekniske gennembrud. Romantikens teknologiske konstruktion 1780-1850*. Aarhus Universitetsforlag.

Torben Hviid Nielsen
E-mail: t.h.nielsen@tik.uio.no